

P. BROUSSAIN, HERRI GIZON

Hazparne, 1978 - IV - 16

Larramendi, auzapez-ordea

Jaun Presidenta, Eskualzaindiko lagun, kide guziak, ongi etorri gure artean.

Atsegin eta ohore du Hazparnek, bi urtez segidan zuen enezebitzea, eskual kulturaren aste hunen bururatzean.

Bihotzez agurtzen ditut ere, gure mera eta kontseilu general ohi, Pierre Broussain jaun zenaren familikoak.

Ongi etorri azkenean, biltzarre balioak eta aberats huntarat egorri zirezten guzieri.

Omenaldi bat emana izanen da beraz, hainitz ustez gure hema eta kantonamendua estalki zerbitzatu duen, gure aitzinako bati.

Ni baino argituago diren jaun batzuek, erranen dautzuet zer gizon baliosa eta zer eskualzalea izan den Pierre Broussain.

Haren ethempluak lagun gitzala denak, artalkiago, gure mintzairaren oraino hobeki zaintzen eta hedatzen.

Molde hortan dugu atxikiko gure Eskual-Herriari, hainitz jelosten, dakoten nortasun berezia.

Maddalen Chavlier anderea,

Yenofa Leroy anderea,

Eskualzain jaunak,

Jaunak, Andereak,

Duela urthe bat, hemen berean ginanden, Eskualzaindian sartu berri hazpandar bati omenaldiaren egiteko. Aipatu ginituen orduan, anitzinagoko urthetan, eskuararen alde agutitu diren hazpandarrak. Horietarik lehena edo lehenatarik bat, Pierre Broussain jauna, Eskualzaindia moldatu zuten

hamabi gizonetarik bat, Hazparneko auzapez egona. Aitortu behar dut, hori jakina gatik, Pierre Broussain aipatzean ez nuela asmatzen ere zoin aberatsa zen haren nortasuna, zoin barna utzi duen bere hatza Hazparneko harat-hunatetan, zoin baitezpadakoak izan diren eskual mintzairaren alde ibili dituen urhatsak. Ez da ene salasa izanen eskuara-ren alde egin dituenak aipatzea. Zonbait hitzez nahi nuke bakarrik orhoitarazi nor zen Pierre Broussain, nola, 14 urthez auzapez egon delarik, jokatu den bere lumiaren onetan, zu sendimendu eta ideiek sustengatu duten haren obra.

1859 Agorrilaren 5ean sortu zen Pierre Broussain Hazparne Barrandigia. Bere aita, Bartolo Broussain, amerikano ohia hila zen lehenxago, bere ama Janie Salagoity sortzez kanboarra. Baziren 5 haurride, 4 anaia eta arreba bat, Ynichume, Departamenduko diputatuarekin ezkondu zena.

Eskolak eginik Hazparnen, Larresoron, Akizen eta Bordoleuko "Tivoli" ikastegian, badoa Pierre muthiko gaztea Pariserat medikuntzako eskoletarat. Hauek bururatzen ditu 1899-an eta orduan heltzen zaio Herriaren deia. Lagun zonbaitek nahi dute baigorrrirat joanarazi.

Hazpandar adixkidek oihu egiten diote Hazparnetik. Han mediku zagon Duruty jauna hilik, jartzen da haren ordeztikanarian eta hasten medikuntzan 1900ean. Ondoko urthean buruan erosten da Jauregizaharrenea (oraiko posta) eta han segitzen bere lana.

1903-an agertu zuen bere burua lehen aldikotz, Prefetaren kontra jazarri zelarik, nahi ukhan zuenean Prefetak debekatu Eskual Herriko apezkeri katexima hurrei eskuaraz erakustea.

1904eko maiatzean Herriko bozak Saint Martin Harriague "Morroxko" auzapezaren listan jartzen da eta harekin Herriko etchean sartzen.

Hilabete baten buruko ezkontzen da Amelia Bartchart Amendug Langajeneko-arekin. Bi alaba badiztute, Mayalen eta Yenofa gaur gutartean aurkitzeko ohorea egin daukutena.

1905-ean Morroxko hiltzen da. Broussain presentatzen da auzapezgorat Riton notariaren kontra eta bigarren itzulian auzia eramanik jartzen da.

Urrian, Konseilu Jeneraleko bozak Broussain presentatzen auzapez alxian da Lanaidy-ren kontra. Lehen itzulian

anitzinean izanagatik ez da presentatzen bigarren aldian eta uzten kargua Larraidi-ri. Berehala, lehen bilkuran berean erakusten du, eskuararentzat zuen atxikimendua. Konseiluko laguna aipatzen diote bere bilkuretako hautuak agertzen tanto batzuren bidez. Alde diruak behar duten izkiriatu tanto horietan BA eskuaraz eta butzek EZ gure mintzairan.

Ordu berean, Morroxo-k utzirik 100.000 libera-ko legata humiari, hasten dira Ospitale berriaren neskatokeen eskolaren altxatzea. Urthe undarean Frantziako gobernamentuak hausten Eliza katolikoarekin zuen antolamendua eta kentzen ordu artino emaiten ziozkan laguntzak. Hala nola, Prefetak atheratzen diozkate "Fabrika" deitu Elizako batasunerri, ehortzketen egiteko deretxoa eta emaiten kargu hori herrier. Hortan ere oldartzen Broussain eta dilituatzen du bere konseiluarekin ehortzketak, geldituko direla familien gain anitzinean bezala.

1906etik 1908artean, bere kontseiluarekin egiten ditu hautu batzu baitezpadakoak agertuko direnak geroan:

Zonbait jabek galdeginik herriko oiharretan eremu zenbaiten erosteka, ihardokitzen diote eman ez direla lur horiek saldu behar banian bai ontu herriari eman dezaten mozkin hobra. Eta lotzen da zuhaitz landatzeari: seurxuripino-gorago.

Orduan du ere hasten konseilu jeneralarekin 2 urthe iraunen duen auzia, Hazparneko burdin bidearen gainetik: Paueko biltzerak nahi zuen eraiki burdin-bide hertxi bat Donibane-Lohizunetik Perporade-raino Hazparnen gaindik. "Tramurray" deitzen duen mota-ko burdinbide hortan ez ziren ibiltzen ahalko jendeak baizik. Hazparneko konseiluak, aldiz, Broussain anitzineko nahi zuen Kanbo-ko burdin bidea luzoatua izan zadin Hazparneraino harat helduko zan treniek gauzak era karreatzeko gisan. Gataska honek erranen du 1908 artino. Azkenean Herriak amor emanen du banian bere baldintzak emanaz.

1908-tik 1914artino, Herriko bozetan osoki nagusiturik 1908-an eta 1912an segitzen du bai saila, zanitzen duela artoski lurriaren ontasuna: Paueko erakustokirat ereman nahi ukan zutelarik. Hazparneko Erromanoen hania, gogor-egin zuen eta herrian begiratu. Honen gatik osoki idekia dago bere mendeari tokatzen diren gauza berrian muntatzen ditu

mainlamak jendendako Plaza berriko ondoan. Galdatzen du telefona Baionarat xuxen lotua izan zadin, errextasun gehiago izateko. Halaber nahi zuen kuriera otoz ekarria izan zadin Hazparnerat eta ez zaldiz lehenago bezala, gisa hortan lantegiek oren erdi bat lehenago ukhanen zutelakoan eta beraz oren erdi hori irabaziko laneko. Berak, Haltxuko enekan, Elhiarreko de Huiz jaunarekin muntatu zuen electrika emaitien zuen lehen mekanika.

Artean, 1910ean kontseilu jeneraleko bozetan presentatzen da Lanaidi-ren kontua eta hunek begiratzen du bere alxia.

1914-etik gala bururatu artinoko urthe tan erakusten du bere grinarik handiena delalunitar behardunen laguntzea. Hainitz gizon gerlan dira. Heien familia beharduner herriak emaiten dakote laguntza berezia: 15 sos eguneko - Gula ondo-nerat, Garat depretatuak galdeginik, buruak bozkatzen du diruketa bat preso direnen laguntzeko. Honengatik ez ditu ahazten herriaren eta herritarren beharra. Segitzen ditu zuhaitz landatzeak —biden animatzeak. Jendetaz ere badu achola: Galdatzen du ertora, Pau-eko eritigionar soldato joana dena, herritar itzul dadin, Hazpandarren izpirituak solegi ditzan, zula luze honej ilhunduak dituelakotz.

1918-an, gerlan hil izan diren Hazpandarren orhoitzapena gerrari janaikarazteko, Herriko gizonek delituatzen dute orhoit-hari baten altxatzea. Broussain-ek artha atxikitzen du hargintza honek eskualdun ageri bat izan dezan eta itzulian itzuli eman arazten ditu eskualdun hilharrietako, hani bereziak.

1919-ko unian —kontseilu jeneraleko bozak. Egundanio-kotan Broussain Lanaidy-ren kontua— lehenaldikotz Broussain nagusitzen da. Ondoko hilabetan, herriko bozetan ere osoki eremaiten du auzia. Banian, lan ontsa egina maite baitu, ez ditu beregani hartu nahi bi karguak eta mozten du auzapezgoa bere lehen ordeari.

1920eko aphiliraren 27an, bapatean hiltzen da orthezeko garan bere familia-koen ikuzterat zoalarik.

Balitake segur oraino zornahi gauza aipatzea merezi luketenik Broussain-ek egin dituenetan: Plaza Berriko jargiak —mikantak— balorantzaren alde ibili dituen urhatsak (mahats landare amerikanoak sar arazten ditu, phzbloxera zaitzaren zanaitzeko; aberen konkuretan, laugarren gareo bat eekatzen du eta bertze zonbait holakoa). Bere herritar guziez achola handia zuen eta bethi zagon herrien zerbitzeko.

* * *

Horra, larri-larria, zer egin duen Hazparneren eta hazpandarren onetan. Garbiki errakusten daukute nor zen Broussain jauna, zer gogoetako gizona zen. Iduritzen zaut haren egintza guziak hiru erro badiztutala.

Lehena, gizonaren eta herriaren handitasuna egiten dituen gauza, ezin barreatuzko zuen atxikimendua. Eskuaren alde, geldi geldia jokatzeko zelarik. Erlisionearen alde denbora nahasi haietan beldurrik gabe agutzen zelarik. Bera herritar sehe eta beharduner bere laguntza ekartzen ziotelarik erakusten zuen zer axola zuen-bakotxearen eta herriaren nortasuna begiratzeaz, lehenagoko ohiduren atxikitzeaz, gizonaren izpirituarentzat baitezpadakoak direlaketz.

Honengatik osoki idekia zen bere denborako gauza berrier: elektrika, burdin bidea, telefona, kurriera otoz ekartzea. Horiek denak molde berriak ziren orduko. Bere lurritar asko uzkur zauden molde berri horien alderat. Broussain jaunak berehala ohatzen da errextasun handia ekartzen ahal dutela laneko maneretan eta kuxian sar arazten ditu herrian. Segur, ez zuen Hazparnek, Broussain-en denboran merezitu-ko, ondotik eman dakoten azien-goitia. "Hazparne, bethi noizbait". Erakusten dauku zer moldetan ikusten duen bere herriaren geroa: laborantza laguntzen eta sustengatzen duelarik, lantegietako errextasun guziak bilatzen ditularik (gauzendako burdin bidea, kurriera-rendako otoak), oihañak ontu eta landatu dituelarik montzo zen eta ari zen "ekonomizta" bat bezala. Gogoan hartu eta hantu horiek egiten zituela due-la 70 urthe, ohar ditake orduko jende aintzin banio anitzinago zoala Broussain.

Hirugarren erroa ageri da, haste hastetik azken urthe-raini, eraman duen guduan bai Pregetaren, bai administra-

zionaren bai Kontseilu Jeneralaren kontua. Herriko Kontseiluko Deliberamenduetan irakur ditake uda 1912-eko agorri-laren 25an eskatu zuen Herriko etxetako harat-hunarak moldatzen zituen legea kanbiatu izan zadin eta galdatu herria athera zitazkunez administrazioenaren zangopetik. Ez zeza-ken onhar huniko harat-hunarak kanpotiarrek molda zizaten. Nahi zuen Hazparne beregain ikusi —bere zuzunen osoki jabe— bere gizonez zaindua.

* * *

Broussain auzapezak erakutsi badu zoin kasko handiko gizona zen, Broussain gizona zen oso ixila —espantu gutikoa— lagunkina barrian ez handikina. Hil ondoan, egunkarietan agutu ziren artikulu guzietan hitz berak aurkitzen ditugu: osoki gizona, gizon ona, xehea, ixila, gozoki eta lañoki denen zerbitzuko emaiten zena.

* * *

Ixila segur eta dudarik gabe sobera. Bartzela izan balitz ez zuten segur 50 urthez ahantziko bere herritarrek eta ixiltasun osoan utziko. Iduritzen zaut ordu litakela huts horren xuxentzea ez bakarrik egungo anuraldi hunen bidez banian emanek karrika edo Plaza bati hazpandar handi horien izena. Merezi duelakotz, bainan ere orhoit giten egin dituen hautuek nola argitu duten Hazparne-ren geroa eta haren urhatsu jarraitatzeko eginibidez uzten daukala.

Gora Hazparren

Gora Euskal Herria!

PIERRE BROUSSAINEN OMENALDIA

Hazparne, 1978-IV-16

Janpierre Larremendi

Maddalen Chevalier anderea,
Jenofa Leroy anderea,
Euskaltzain jaunak,
Jaunak, Andereak,

Duela urte bat, hemen berean ginauden, Euskaltzaindian sartu berri Hazpandar bati omenaldiaren egiteko. Aipatu ginituen orduan, aintzinagoko denboretan, Euskararen alde agertu diren Hazpandarrak. Heietarik lehena edo lehenetarik bat, Pierre Broussain jauna, Euskaltzaindia moldatu zuten hamabi gizonetarik bat, Hazparneko auzapez egona. Aitortu behar dut, hori jakina gatik, Pierre Broussain aipatzean, ez nuela asmatzen ere zoin aberatsa zen haren nortasuna, zoin barna utzi duen bere hatza Hazparneko harat-hunatetan, zoin baitezpadakoak izan diren Euskal mintzairaren alde ibili dituen urhatsak. Ez da ene solasa izanzen Euskararen alde egin dituenak aipatzea. Zonbait hitzez nahi nuke bakarrik orroitarazi nor zen Pierre Broussain, nola 14 urtez auzapez egon delarik, jokatu den bere herriaren onetan, zer sendimendu eta ideiek sustengatu duten haren obra.

1859-eko agorrilaren 5-ean sortu zen Pierre Broussain, Hazparne Barrandegian. Bere aita Bartolo Broussain, amerikano ohia, hila zen lehentxago, bere ama Marie Salagoity, sortzez Kanboarra. Baziren 5 haurride, 4 anaia eta arreba bat, Guichenné departamenduko deputatuarekin ezkondu zena. Eskolak eginik, Hazparnen, Larresoron, Akizen, eta Bordaleko "Tivolin", badoha Pierre Broussain mutiko gaztea Pariserat, medikuntzako eskoletarat. Hauek bururatzen ditu 1899-an eta orduan heltzen zaio Herriaren deia. Lagun zonbaitek nahi dute Baigorritat bildu, Hazpandar adixkidek oihu

egiten diote Hazparnetik. Han mediku zagon Durruty jauna hilik, jartzen da haren orde Pikasarran eta hasten medikuntzan 1900-ean. Ondoko urtean berean erosten du Jauregizaharrena (oraiko posta) eta han segitzen du bere lana.

1903-an agertu zuen bere burua lehen aldikotz, prefetari jazarri zelarik, hunek nahi ukan zuenean Euskal-Herriko apezkeri debekatu katixima haurrer euskaraz erakustea.

1904-eko maiatzean Herriko botzak: Saint-Martin Harriague, "Morroxko" auzapezaren listan jartzen da eta harekin Herriko etxean sartzen. Hilabete baten buruko ezkontzen da Amélie Baratchart Amenduze Larregoyenekoarekin. Bi alaba badituzte, Maddalen eta Jenofa gaur gutartean aurkitzeko ohorea egin daukutenak.

1905-ean Morroxko hiltzen da. Broussain presentatzen da auzapezgorat, Ritou notariaren kontra eta bigarren itzulian auzia eremanik jartzen da auzapez alkian. Urrian kontseilu jeneraleko botzak: Broussain Larraidy-ren kontra. Lehen itzulian aintzinean izanagatik, ez da Broussain presentatzen bigarren aldian eta lekua uzten dio Larraidy-ri.

Herriko etxean, lehen bilkuran berean erakutsi zuen auzapez berriak euskararentzat zuen atxikimendua: bere kontseiluko lagunerik aipatzen diote beren bilkuretako hautuak agertzea tanto batzuen bidez. Alde direnek emanen dute BA euskaraz izkiriatu-rik duen tantoa eta bestek EZ izkiriatu-rik duena.

Orduan ere Morroxkok utzirik 100.000 libera legata herriari, hasten dira ospitale berriaren lanak eta neskatokoen eskola. Urte hondarrean Frantziako gobernuak hausten ditu Eliza Katolikoarekin zituen antolamenduak eta kentzen ordu artino emaiten ziozkan laguntzak: Prefetak kendu nahi dio Elizako "fabrika"-ri ehorzketak egiteko dretxoa eta eman Herriari. Hortan ere oldartzen da Broussain eta deliberatzen du bere kontseiluarekin ehorzketak geldituko direla familien gain "aintzinean bezala".

1906-etik 1908-artearen egiten dira hautu batzu baitezpadakoak agertuko direnak geroan:

Jabe batzuk galdegini herriko oihanetan eremu zonbaiten erostea, ihardokitzen diote erranez ez direla lur horiek saldu behar bainan bai ontu, herriari eman diezoten mozkin

hobe. Eta lortzen da auzapeza zuhaitz landatzeari herri-lurretan, xurxuri, pino eta pago.

Orduan da hasten, bi urte iraunen duen burdin-bidearen auzia, kontseilu jeneralarekin: Pabeko biltzarrak nahi zuen burdin bide hertsu bat ezarri Donibane Lohitzunetik Peihoraderaino, Hazparnen gaindi, "Tramway" mota horrek etzuen erabiliko jenderik baizik. Hazparneko kontseiluak nahi zuen Kanboko tren-bidea luza zadin Hazparneraino, gauzak ere erabiltzeko gisan. Gataska hunek iraunen du 1908-artino. Azkenean herriak amor emanen du bainan bere baldintzak emanez.

Herriko botzetan osoki nagusiturik 1908-an eta 1912-an, Broussain auzapezak segitzen du bere saila 1914-artino: zuhaitz landatze, kartieretako eskolen eraikitze, behardunen laguntze, zainduz beti artoski herriaren ona. Pabeko erakustokirat ereman nahi izan zutelarik Hazparneko "Erromanoen harria", gogor egin zuen eta herrian begiratu delako harria.

Horren gatik osoki idekia zagon Pierre Broussain mendeari tokatzen ziren gauza berriak: muntatzen ditu mainu publikoak Plaza-Berriko ondoan. Galdatzen du telefona Baionarat xuxen lot dezaten. Erreztasun gehiago izaiteko eta lan-tegiek oren erdi bat irabazteko nahi du kurriera hel dezaten, ez zaldiz lehen bezala, bainan otomobilez. Berak, de Heriz Elhizarreko jaunarekin, muntatu zuen ere elektrika emaiteko lehen mekanika herrian.

Anartean, 1910-ean kontseilu jeneraleko botzetan presentatu zen Larraidy-ren kontra, bainan hunek begiratu zuen bere albia.

1914-etik gerla bururatu artinoko urtetan Pierre Broussain-ek erakutsi zuen bere griñarik handiena zuela herriko behardunen laguntzea. Etxeko gizonak gerlan direlarik, herriak emaiten dio familia behardunari 15 sos eguneko. Gerla hondarrerat, Garat deputatuak galdeginik, preso diren laguntzeko herriak bozkutzen du diruketa bat. Ez dira horren gatik ahanzten herriaren beharrak: Zuhaitz landatzeak egiten dira, bideak antolatzen. Jendetaz ere baitu axola, kontseiluak galdatzen du, Pabeko eritegirat soldado joana den herriko erretora itzul dadin, Hazpandarren izpirituak soleitzeko, gerla luze horrek ilundu baititu.

1918-an gerla bururatzean, gerlan hil diren hazpandarraren orhoitzapenetan, herriko gizonak deliberatzen dute orhoit-harri bat eraikitzea. Broussain-ek arta hartzen du har-gintza horrek euskaldun itxura bat izan dezan eta itzulian-itzuli emanarazten ditu euskaldun harri bereziak.

1919-eko urrian kontseilu jeneraleko botzak, egundainokotan Broussain Larraidy-ren kontra. Broussain nagusitzen da oraikoan. Ondoko egunetan ere herriko botzetan oraino osoki eremaiten du auzia. Bainan lan ontsa egina maite duelakotz, ez ditu bere gain hartu nahi bi karguak eta auza-pezgoa uzten dio bere lehen-ordeari. 1920-eko apirilaren 27-an, bapatean hiltzen da Pierre Broussain, Orthez-eko garan, etxekoen ikusterat dohalarik.

Balitake segur oraino zernahi aipatzekorik Broussainek egin dituenetarik: Plaza-Berriko jargiak, inkantak, laborantzaren alde ibili urhatsak (mahats landare amerikanoak sartu baititu "phylloxera"ren kaltea garaitzeko). Hots, bere herritar guziez axola zuen eta bazagon beti heien zerbitzuko.

Horra beraz larri-larria zer egin duen Pierre Broussain-ek Hazparneren eta Hazpandarren onetan. Garbiki ikusten dugu nor zen gure auzapeza eta zer gogoko gizona zen. Iduritzen zait haren egintza guziek hiru erro badituztela.

Lehena, gizonaren eta herriaren handitasuna egiten dituzten gauza guzientzat zuen ezin-barriatuzko atxikimendua: Euskararen alde geldi geldia jokatzeko zelarik, Erlisio-nearen alde egun nahasi hetan agertzen zelarik, bere herritar xehe eta beharduner laguntza ekartzen ziotelarik, beti erakusten zuen zer axola zuen herriaren eta baktxaren nortasuna begiratzeaz.

Horren gatik osoki idekia zagon bere mendeko beharordu berrier: Elektri-ka, burdin-bide, telefona, horiek oro molde berriak ziren ordukotz eta herritar asko uzkur zagon molde berriari. Broussain aldiz berehala ohartzen da erreztasun handiak ekartzen ahal dituztela horiek orok eta kuxean ekartzen ditu herrirat. Segur etzuen orduan merezituko Hazparne herriak ondotik eman dioten izen-goitia "Hazparne beti Noizbait". Gogoan hartuz duela 70 urte Broussainek egiten zituen hautuak erran dezakegu orduko aintzinago zohala eta zinez "ekonomista" bat bezala ari zela.

Hirugarrenekorik, haste-hastetik eta azken bururaino ageri da bai prefetaren, bai Administrazionearen, bai Kontseilu Jeneralaren aintzinean xutik zagola Hazparneko auza-peza. Etzezaken onhar kanpotiarrek erabil zetzaten herriko harat-hunatak. Nahi zuen herria bere gain ikusi, bere zuzenen osoki jabe, bere gizonak zaindua. Herriko Kontseiluko deliberamenduetan, 1912-eko agorrilaren 15-ean irakur ditake, herri legeak aldatuko direlarik beharko direla herriak atera administrazionearen eskupetik.

Broussain auzapezak erakutsi du zer kaskoko gizona zen, bainan bestalde oso ixila zen, espantu gutikoa, lagunkina bainan ez handikaria. Hil ondoan, egunkarietako artikulua guzietan hitz berdinak irakurtzen ditugu: "osoki gizona", "gizon ona", "xehea", "ixila", "gozoki eta lañoki denen zerbitzuko zena".

"Ixila" segur eta dudarik gabe sobera. Bestela izan balitz etzuten bere herritarrek 50 urtez ahantziko eta bere ixiltasunean utziko. Iduritzen zait ordu litakeela ixiltasun hortarik ateratzea ez bakarrik egungo omenaldi hunen bidez bainan karrika edo plaza bati emanaz hazpandar handi hunen izena. Merezi du orhoit gaiten nola egin dituen hautuek argitu duten herriaren bidea eta bere urhatser jarraikitzeke eginbidea uzten daukula.

Gora Hazparne,

Gora Euskal Herria!